

Israels lille forræder: Amos Oz om forræderi, fanatisme og humanisme i *En panter i kjelleren*

AV MICHAEL HERTZBERG

Institutt for pedagogikk, religion og samfunnsfag, Høgskolen på Vestlandet

I ungdomsromanen *En panter i kjelleren* møter vi Proffi og de jevnaldrende kameratene hans som driver en undergrunnsbevegelse i 1947 for å drive ut britene fra Jerusalem. Da man oppdager at Proffi har blitt venner med en britisk soldat, blir han av kameratene stilt for krigsrett for forræderi. For den israelske forfatteren Amos Oz skaper episoden et livs-langt kjærlighetsforhold til forrædere, som han knytter til tilknytning, opprør og humanisme. I denne teksten ønsker jeg å fremheve fire retorisk-affektive orienteringer som Amos Oz benytter seg av i *En panter i kjelleren*: 1. litteratur som intervensjon (vis-à-vis Oslo-avtalen i 1993), 2. litteratur som integrasjon (fortellinger om nasjonalstaten Israel), 3. litteratur som assosiasjon (Proffis personlige forræderi) og 4. litteratur som metafysikk (forræderen som den legemliggjorte ur-fienden). Mens middelhavshumanisten Albert Camus litterært har utforsket fremmedgjøring, så tar Amos Oz tak i forræderi som en inngang til det menneskelige, og konflikten mellom gruppen og individet. Forræderi blir en æresutmerkelse – en inngang til å forstå distinksjonen mellom fanatisme og humanisme.

Nøkkelord: forræderi, religionskritikk, israelskritikk, fanatisme, humanisme.

Litteratur, retorikk og religionskritikk

Amos Oz (1939–2018) er en internasjonalt anerkjent forfatter man kan nevne i samme åndedrag som andre moderne forfattere som har fått global anerkjennelse

for sine religionskritiske bøker, som Salman Rushdie, Margaret Atwood, Amin Maalouf, Michel Houellebecq og Naguib Mahfouz. I tillegg sammenlignes Oz i flere tekster med Albert Camus som en ‘middelhavshumanist’ (se Ohana 2021), og hvor Camus utforsker menneskers fremmedgjøring, går Oz i dybden på fenomenene forræderi og fanatisme. Især hans selvbiografiske *En fortelling om kjærlighet og mørke* (2004), står igjen som et av de viktigste verkene for å erindre staten Israels tilblivelse og formative periode. Neta Stahl (2021, 368) har til og med titulert Oz som ‘stammens sjaman’, som en slags israelsk talsmann både innenlands og utenlands.

Oz sin religionskritikk kommer mest eksplisitt frem i de korte essayene *Hvordan helbrede en fanatiker* (2005) og *Dear Zealots* (2019). Samtidig har flere av hans romaner en tydelig, iblant overtydelig, politisk brodd, selv om Oz selv hevdet at han skrev skjønnlitteratur og politiske innlegg med to forskjellige penner. Det har kommet ut fire bøker som eksplisitt behandler Oz sitt forfatterskap, Avraham Balabans *Between God and Beast* (1993, hebraisk utgave 1986), Yair Mazors *Somber Lust* (2002), mens det nylig har kommet to antologier etter hans død, Arie Dubnovs *Amos Oz's Two Pens* (2023) og Ranen Omer-Shermans *Amos Oz: The Legacy of a Writer in Israel and Beyond* (2023). De to første utgivelsene har en langt sterkere psykologisk innfallsvinkel til litteraturen til Oz, og Balaban hevder sågar at «en leser uvitende om de mange skjulte lagene i bøkene, ser kun et sosiologisk skall» (1993, 5). Selv om Balabans bok ble skrevet og utgitt før *En panter i kjelleren* ble publisert, beskriver han kombinasjonen mellom gud og rovdyr, en tematikk som blir videre utviklet i *En panter i kjelleren*. Rovdyr, især sjakaler og kattedyr, møter vi på i flere av Oz sine romaner (se Alter 2023), og hans første utgivelse heter *Where the Jackals Howl* (2017, først utgitt på hebraisk i 1965). Adam Rovner (2023) følger opp dette sporet, og drøfter hvordan kattedyr og stat brukes som en semiotisk fordobling i ungdomsromanen *En panter i kjelleren*, mens Anthony C. Bleach (2003) ser på hvordan romanen er i dialog med kjente og fiktive filmer internasjonalt og i Israel.¹ Mazor bruker stor plass på å diskutere romanen i *Somber Lust* (2002), og hevder at den bruker mange av hjørnesteinene i Oz sitt forfatterskap, som forræderi og svik og en ustabil fortellerstemme. Temaer som forræderi, svik, fanatisme og polariserende motsetninger gjentas i mange av Oz sine bøker, både i skjønnlitteratur og i essayformat. Gjennom et dypdykk av *En panter i kjelleren* (1999) vil jeg se hvordan Oz knytter forræderi både opp mot svik, angiveri, dobbeltagenter og troløshet, men også opp mot tilknytning, kjærlighet, fa-

¹ Boken *En panter i kjelleren* er også filmatisert under tittelen «The Little Traitor» (2007) av regissør Lynn Roth.

natisme og humanisme. Mitt bidrag i denne sammenhengen er å samle sammen trådene for å gi et mer helhetlig bilde av Amos Oz sin tenkning om forræderi og humanisme.

En panter i kjelleren er en ungdomsroman som også kan leses som en fortettet inngang til hele porteføljen til Oz, ettersom den både peker bakover i katalogen, men også fremover mot mange av de neste verkene som kom i ettertid. I lys av dette har romanen *Judas* (2018) på mange måter vært en ventet utgivelse. Hovedspørsmålet blir da: Hvordan bruker Amos Oz litteratur som retorisk virkemiddel for å forstå forræderi som fenomen?

I en moderne klassiker argumenterer litteraturviteren Rita Felski for at sammenhengen mellom litteratur og dens virkning er en kompleks sammenstilling mellom tekst og leser:

Texts, however, are unable to act directly on the world, but only via the intercession of those who read them. These readers are heterogeneous and complex microcosmos: socially sculpted yet internally regulated complexes of beliefs and sentiments, of patterns of inertia and impulses toward innovation, of cultural commonalities interwoven with quirky predispositions. In the two-way interaction we call reading, texts pass through densely woven filters of interpretation and affective orientation that both enable and limit their impact. Zooming in to scrutinize the many-sided and multiply determined act of reading cannot help but reveal that the effects of literature are neither as transfigurative as aesthetes like to claim nor as ruthlessly authoritarian as some radicals want to insist (Felski 2008, 18).

Mens Felski diskuterer kompleksiteten mellom tekst og leser, og hvordan vi skal måle litteraturens virkningshistorie, ønsker jeg å fremheve fire retoriske-affektive orienteringer som Oz benytter seg av i *En panter i kjelleren*: 1. litteratur som intervensjon (vis-à-vis Oslo-avtalen i 1993); 2. litteratur som integrasjon (fortellinger om nasjonalstaten Israel); 3. litteratur som assosiasjon (Proffis personlige forræderi); og 4. litteratur som metafysikk (forræderen som den legemliggjorte ur-fienden). På samme vis som Oz på ulike vis har skrevet om forræderi i mange av sine romaner og essays, så figurerer forræderi som en retorisk tråd gjennom ulike lag av *En panter i kjelleren*, både som sammenligning og som kontrast. Et annet poeng med romanen er at mens den er fiksjon, så er den ikke kun fiksjon. Den er en ungdomsroman, men ikke skrevet utelukkende for ungdom. Den veksler mellom å være et vitnesbyrd, en fiksjonalisert fortelling om nasjonalstaten Israel, samt en politisk-retorisk kommentar om hvilke diskurser som skaper narrativ om forrædere i Israel. Slik er romanen både

en de-stabilisering og re-stabilisering av virkeligheten. Fortellerstemmen er naiv og moden på samme tid, og kritikk av staten Israel, (religio-)politiske aktører og religionskritikk blandes inn i kriker og kroker. I denne spenningen finner vi motsetningen mellom litteratur som intervensjon og integrasjon, som plasserer ungdomsromanen i sin politisk-religiøse kontekst i Israel, mens det å lese den som assosiasjon og metafysikk aktiverer mer allmenngyldige poenger.

Intervensjon: Amos Oz og hans to penner

I mange ulike intervjuer og paneler har Amos Oz gjentatt at han skriver med to ulike penner, hvor den ene er forbeholdt litteraturen – kompleks, nyanserende, drømmende, motsetningsfylt – mens den andre, den politisk-essayistiske, er hard, presis, anklagende og ikke minst rett på sak. Det finnes mange forskjellige lesninger av Oz; den amerikanske, den polske, den israelske, den spanske, etc. (se Asscher 2021). Jeg forholder meg, på reduksjonistisk vis, mest til den norske Amos Oz. Ikke slik at jeg følger hans resepsjonshistorie i Norge, men jeg ser på hvordan romanen kan leses utover den spesifikke, israelske situasjonen. Det betyr at jeg kun antyder dybden av Oz sin komplekse, situerte narrativ i jødisk-israelsk kontekst (se Dubnov 2021; 2023; Kaplan 2020; Oz 2019; Stavans 2021). Noe av hemmeligheten til Oz er hvordan han balanserer mellom politiske allegorier, bibelsk-jungiansk metafysikk og familie-intim dyneløfting. Mange av hans mikrohistoriske narrativ finner sted mot et makrohistorisk bakteppe. Forræderi er hovedtemaet i det meste som Oz skriver, enten det gjelder kronikker, politiske pamfletter, selvbiografiske memoarer, litterære epos eller sherwoodiansk mikrolitteratur.² David Ohana hevder at Oz kan leses som en av flere middelhavshumanister:

«Vi er alle Judas Iskariot» innrømmer en av karakterene i romanen [*Judas*]. I verkene til Camus og Oz som helhet, både fiksjon og ikke-fiksjon, behandler de volden som er uttrykt i nasjonalisme, ekstremisme, rasisme, og religiøs og ideologisk fundamentalisme, og på denne måte har de skapt hva man kan kalle Middelhavs («Mediterranean») humanisme. (...) De deler en motstand mot vold, integrert nasjonalisme, diktatur, og ideologisk hengivenhet, en anti-rasistisk tråd fra deres toleranse av «den andre» og deres aksept av det utenlandske og fremmede, en multikulturell visjon som foregriper den postmodernistiske diskurs, og en bekreftelse av dialog som en form for menneskelig aktivitet.

² Se Grumberg 2021. Hun skriver hvordan Oz er tydelig inspirert av den amerikanske forfatteren Sherwood Anderson, som er kjent for sin mikrolitteratur fra gjennomsnittsmennesker i amerikanske småbyer. Denne inspirasjonen kommer kanskje tydeligst til uttrykk i novellesamlingen *Historier fra et landsbyliv* (2013).

De verdsetter den varme, umedierte kontakten mellom mennesker og kulturer (Ohana 2021, 2).

De fleste av Oz sine romaner rommer på et eller annet vis forræderi på ulike nivåer, men både i skjønnlitteratur, selvbiografien og i sine mer politiske essays kommer han stadig tilbake til *En panter i kjelleren*. Det er dette verket som alle andre verk viser til. Men det betyr ikke at forræderiet er en ensartet størrelse. Tvert imot, det utforskes på mange ulike vis i romanene. Oz sidestiller ikke alle former for forræderi som noe positivt, han utforsker også mange steder hvordan forræderi og svik kan knuse et menneske (se *Judas* (2018 [2014]), eller *Den svarte boksen* (2009 [1986])). I sine essays, med ‘den andre pennen’, skildrer han hvordan politiske meningsfeller bruker ‘forræder’ som et retorisk virkemiddel for å delegitimere holdninger, handlinger og ord hos et gruppelem som forfekter noe annet enn det som er sømmelig for gruppen. Det er på mange måter en religionskritikk som både forfølger det personlige og det politiske. I sin innledningsartikkel til spesialnummeret om Amos Oz i *Journal of Israeli History* går Arie M. Dubnov til angrep mot den naive inndelingen av de to ulike pennene:³

The extended bookish dialogs between the fictional protagonists and the political writings of the late Oz used the same vocabulary, revisited the same moral issues, and toured the same political terrains. (...) Most likely, they were also written using the same pen (Dubnov 2021, 251).

Israelforskeren Dubnov viser hvordan de siste utgivelsene til Oz ofte reproducerer argumenter og vendinger som Oz selv har brukt i sine politiske taler. Spesielt rundt temaer som forræderi og fanatisme. Oz har flere ganger blitt anklaget for å ha vist nedlatende holdninger mot andre jødiske grupper, hvor han selv har stått som representant for Askhenazim, de vestlige, sekulære, rasjonelle og liberale elitene i det jødiske samfunnet. Dubnov hevder videre at Oz alltid har vært en forfatter som skriver sine verk situert i tid og sted, noe som både har gjort ham til en relevant forfatter i samtiden, men også at enkelte av hans verk har blitt ‘håpløst utdatert’ med tiden. Forsker i jødiske studier Eran Kaplan (2021) går et steg lengre i kritikken av Oz, og sammenligner ham med Rudyard Kipling, i hvordan enkelte jødiske grupper fremstilles som villmenn som må renses fra sine ignorante og fordomsfulle holdninger, og at Oz er blind for ydmykelsene og raseriet noen av disse gruppene føler på.

De litterære elitene i Israel har ofte kommet fra de sekulære fløyene, og litteraturviteren Shachar Pinsker (2006) hevder at denne dominante, nasjonal-sekulære høy-

³ Dette spesialnummeret er nylig utgitt i bokform (Dubnov 2023).

kulturen har marginalisert litteratur som nedlatende regnes som 'religiøs'.⁴ I boken *Israel and the Politics of Jewish Identity* argumenterer Asher Cohen og Bernard Susser (2000) for at den uskrevne regelen om å inkludere de religiøse gruppene i de politiske sirklene, som et symbolsk tilskudd, ble brutt på 1980-tallet, og at det siden den gang er blitt et stadig mer polarisert og fiendtlig ordskifte mellom religiøse grupper og de sekulære elitene i landet. Forholdet mellom religiøse og sekulære i Israel har vært betent fra statens opprinnelse, og er en av hovedgrunnene til at landet ikke har en samlende grunnlov, men heller en pragmatisk ordning med noe som kalles fundamentale lover. Uansett, konflikten mellom religiøse og sekulære krefter kom til et klimaks da Uavhengighetserklæringen skulle forfattes i 1948. Religiøse krefter nektet enhver tekst uten referanse til gud, mens de sekulære på sin side krevde at enhver referanse til gud skulle utelates fra erklæringen. Resultatet ble tvetydig: *metoch betachon be'Zur Yisrael*, som på norsk kan oversettes til 'ha tro/trygghet i Israels klippe'. Cohen og Susser (2000) hevder at denne villigheten til å finne kompromiss mellom religiøse og sekulære gradvis har forvitret, og at dette skaper et hardere og mer polarisert debattklima i landet. Oslo-avtalen i 1993 førte til ytterligere polarisering mellom de religiøse og sekulære frontene. Religiøse nasjonalister var høylytte i sine demonstrasjoner mot daværende president Yitzhak Rabin, hvor han ble kalt *boged* (forræder), *moser* (informant), en *rodef* (en snart-drapsmann, som selv fortjener dødsstraff). Det var i dette debattklimaet Oz skrev *En panter i kjelleren*, som ble utgitt i Israel i 1995. Som en profetisk tilfeldighet ble Rabin myrdet av en høyreorientert jøde i november 1995, bare måneder etter romanens utgivelse, på grunn av Rabins rolle i Oslo-avtalen. Ungdomsromanen ble født og unnfanget under dramatiske omstendigheter, og fungerer ikke bare som en direkte kommentar og intervensjon til 1990-tallets omveltende hendelser, men også som et narrativ om forrædere som har fulgt Oz fra starten av hans forfatterskap. På tragisk vis kaster *En panter i kjelleren* fortsatt skygger inn i dagens politisk-juridiske turbulens i Israel, hvor mange av konfliktlinjene som trekkes opp av Oz fortsatt er virkningsfulle.

Integrasjon: Proffi boged shafel (Proffi er en ussel forræder)

Den korte ungdomsromanen *En panter i kjelleren* handler om den tolv år gamle gutten Proffi like før Israel løsriver seg fra britene og blir en selvstendig nasjon.⁵ Proffi

⁴ Den kjente israelske forfatteren Etgar Keret bemerker at det finnes en særegen popsanger for sørgesanger i Israel; sørgesang for min venn som har blitt 'religiøs' (Keret 2017). Jeg har ved en annen anledning sett nærmere på hvordan religionskritikk kommer til uttrykk i novellene til Etgar Keret (se Hertzberg 2022).

⁵ Amos Oz har skrevet tre bøker for barn/ungdom, hvor *Soumchi* (på norsk: *Eventyr i Jerusalem* (1981)) var den første, hvor handlingen også er et barndomsdrama fra Jerusalem (sersjant Dunlop nevnes også her, men

og vennene hans er selverklærte medlemmer av motstandsbevegelsen og konspirerer om hvordan de kan få kastet britene ut av landet raskest mulig, med slagord, provisoriske våpen og hemmelige planer. Midt oppi disse planene blir Proffi kjent med den britiske sersjant Dunlop, og sammen utveksler de læretimer i engelsk og hebraisk. Men vennene oppdager forræderiet, og stiller Proffi til veggs med anklagene:

Mange ganger i mitt liv har jeg blitt kalt en forræder. Den første gangen var da jeg var tolv og et kvart og bodde et sted i utkanten av Jerusalem. Det var i sommerferien, mindre enn et år før britene forlot landet og staten Israel ble født av krigen.

En morgen sto det skrevet med svarte bokstaver på husveggen, rett under kjøkkenvinduet: PROFFI BOGED SHAFEL. Altså Proffi er en ussel forræder. Ordet *ussel* reiste et spørsmål som fremdeles opptar meg, nå som jeg har satt meg til å skrive ned denne historien. Kan det tenkes en forræder som ikke er ussel? Hvis ikke, hvorfor hadde da Chita Reznik (jeg kjente igjen håndskriften hans) tatt seg bryet med å føye til ordet ussel? Og hvis det kan tenkes, under hvilke omstendigheter er forræderiet ikke usselt? (Oz 1999, 7).

Etter avsløringen av graffitien er det farens tur til å dosere over ordets betydning:

«Saken er den at nesten alle nå for tiden strør om seg med ordet forræder. Men hvem er forræder? En virkelig forræder? Jo, en mann uten ære. En mann som i all hemmelighet, bak din rygg, for å oppnå tvilsomme fordeler, hjelper fienden med å motarbeide hans eget folk. Eller skade familien eller vennene hans. Han er mer foraktelig enn en morder. Spis egget ditt nå. Det står i avisen at folk dør av sult i Asia».

Mor trakk tallerkenen min bort til seg og spiste opp egget mitt og resten av brødet og syltetøyet, ikke fordi hun var sulten, men for husfredens skyld. Så sa hun:

«Den som elsker, er ingen forræder» (Oz 1999, 8).

Gjennom disse få avsnittene kan vi allerede skimte mange av de viktigste konfliktlinjene i Amos Oz sitt forfatterskap. Spenningsforholdet mellom moren og faren, Amos sitt eget forhold til dem begge, hvordan han opplevde barndommen i Jerusalem i brytningstiden og fødselen av den jødiske stat i kjølvannet av andre verdenskrig

har en langt mindre rolle), *En panter i kjelleren* og *Plutselig i skogens dyp* (2006), en langt mer eventyrlig fabel om to barn som forlater landsbyen sin, på leting etter alle dyrene som har forsvunnet fra landsbyen.

(hvor, som vi skal se, både kollektive og personlige traumer etter hvert hjemsøker Amos), og ikke minst hvordan han i gjentagende romaner, noveller og politiske pamfletter utforsker ulike sjatteringer og forståelser av det å være en «forræder». Dette fører til at Proffi, Amos sitt kallenavn (kort for professor), gir seg hen til grubling omkring hva en 'forræder' er:

Jeg satt i stolen til far ved skrivebordet hans, tok ned den store ordboken og encyklopedien fra reolen, og så gjorde jeg som jeg hadde lært av ham, jeg gav meg til å skrive av ord på et blankt kort:

Forræder. Overløper. Renegat. Angiver. Sviker. Kollaboratør. Vendekåpe. Sabotør. Muldvarp. Agent. Dobbeltagent. Femtekolonnist. Desertør. Bedrager. Falskspiller. Provokatør. Brutus (se Roma). Quisling (se Norge). Judas Iskariot (bare i kristen sammenheng). I ekteskap: En som har forhold til en tredjepart. Utro. Adjektiv: Forrædersk. Falsk. Hyklersk. Svikefull. Lumsk. Upålitelig. Troløs. «Som en skjør tann og en vaklende fot er tillit til den troløse nådens dag.» Salomos ordspråk, 25, 19. Verb: forråde. Angi. Dolke. Falle i ryggen. Late i stikken.

Jeg lukket ordboken. Det gikk rundt for meg. Den listen jeg hadde satt opp på kortet, var som en tett skog med mange stier som forgrenet seg, stadig smalere tråkk som buktet seg gjennom krattet, møttes og spredte seg igjen, førte til skjulesteder, med mørke huler, buskas, irranger, celler, smutthull, avkroker, ødslige daler, forundring og forbløffelse. Hvilken forbindelse er det mellom en bedrager og en sviker, en angiver og en utro mann, en troløs kvinne og en sabotør, en muldvarp og en overløper? Hvilke mørke gjerninger hadde Brutus og Quisling begått? Og det buktet seg videre, i kriker og kroker (Oz 1999, 14).

Som vi skal se så fletter Oz sin egen personlig historie inn i Israels nasjonale historie, gjennom kriker og kroker, mørke huler, flammende buskas, fra smale tråkk til ødslige daler. Vered Karti Shemtov argumenterer for at Oz benytter en form for lyrisk fluiditet ved å gjennomgående veksle fortellerstemmen mellom jeg-vi og jeg-oss, slik at effekten blir at det personlige og individuelle knyttes sammen, i kontrast, motsetning og forlengelse, av kollektivet, gruppen, nasjonen (2021).

Hvordan kan litteratur forstås som integrasjon? Oz bruker litteraturen ikke bare for å utforske det unike og singulære, men også for å knytte sin egen fortelling mer ge-

nerelt til hvordan den israelske nasjonalstaten kan forstås gjennom stemninger, aktører, retoriske vokabular, og ideologiske motsetninger. Her veksler Oz også med hvordan han bruker litteratur som integrasjon på ulike nivåer, hvor han på ett nivå skriver seg inn i den nasjonalromantiske fortellingen, samtidig som han prøver å destabilisere fortellingen og virkeligheten ved å kaste om kull betydningen av å stemple andre mennesker som forrædere. Som litteraturviteren Rovner (2023) bemerker så kan *En panter i kjelleren* både leses som en oppvekstroman av en enkeltskjebne, men også som en allegori for hvordan staten Israel ble unnfanget og vokste opp under dramatiske omstendigheter.

Assosiasjon: Den som stemples som forræder, er en forræder
I *En panter i kjelleren* starter Amos Oz med å flette sammen det personlige og det politiske. Hovedtemaet i romanen er hvordan Proffi blir stilt for krigsrett av sine kamerater, Ben-Hur og Chita Reznik, i Tel-Azra skogen:

Men midt på sommeren ble den hemmelige forbindelsen mellom meg og sersjant Dunlop avslørt. Jeg hadde håpet at den kunne vare evig og at jeg aldri skulle bli oppdaget. Og det var fordi skriften på veggen dukket opp og jeg fikk ordre om å møte den kvelden i utkanten av Tel Azra-skogen, for å bli stilt for krigsrett, anklaget for forræderi.

Jeg visste jo på forhånd at rettsaken ikke ville bety noe fra eller til. Ingen forklaringer eller unnskyldninger kunne hjelpe meg. Som i alle hemmelige bevegelser overalt og til alle tider: Den som stemples som forræder, er en forræder, og det var det. Det nytter ikke å forsvare seg (Oz 1999, 25).

Selv om Proffi blir stilt for krigsrett og stemples som forræder, er ikke selve forræderiet noe han angrer på, men snarere lengter tilbake til. Han fikk ta del i noe resten av kameratene ikke fikk ta del i – utveksling og omgang med fienden, rettelse: Sersjant Dunlop, en menneskelig versjon av 'den andre'. Slik kan Oz minne om andre humanister som Martin Buber, Emmanuel Levinas og Camus. Oz var humanist i mange betydninger av ordet, men kanskje viktigst nettopp i det fysisk og intellektuelle møtet med den andre, her legemliggjort ved sersjant Dunlop. Det finnes en dobbelthet i denne bevegelsen, for når hjertet åpner seg (for den andre), så vil nettet snøre seg sammen (blant sine egne). Dette møtet er en eksistensiell trussel for gruppen, som bærer bud om konvertering, mytteri, forræderi, opprør. Forræderen er der-

for opprørets første beveger, den som setter hele gruppens eksistens på spill ved å vise at en annen vei ikke bare er mulig, men kanskje også å foretrekke?

Hvordan skal så tittelen forstås? Originalt er den utgitt med tittelen *Panter ba-martef*, og Mazor hevder at dette både har en lyrisk (ordspill), men også dyrisk sammenheng (2002). I flere av Oz sine romaner og noveller møter vi på ulike rovdyr, som sjakaler, rever, pantere og andre kattedyr.⁶ I romanen *Judas* blir nasjonalstater sammenlignet med «rovdyr i bur» (Oz 2018, 211). Videre er ungdomsromanen også spekket med henvisninger til amerikansk filmkultur, selv om mange av titlene det refereres til er fiksjon, og flere ganger i romanen ser Proffi for seg at han spiller i en film, enten det er som helt eller spion. Proffi hevder selv i romanen at han oppfører seg som sin helt Tyrone Power i filmen «En panter i kjelleren» som kan «forsvinne i tåken og skifte identitet etter eget forgodtbefinnende» (Oz 1999, 46). Bleach hevder at slike amerikanske heltenarrativ spilles opp som kontrast og dansepartner til hvordan karakterene i romanen lever seg inn i et univers av jødisk-israelsk nasjonalistisk opprør og motstandskamp (2003).

Litteraturviteren Rovner bemerker at Oz nærmest har en besettelse for store kattedyr gjennom hele sin litterære produksjon, og at disse dyrene har mange av de samme kvalitetene som de amerikanske heltefilmene: styrke, muskler, verdighet, kamuflasje, dyktighet og karisma (Rovner 2023, 246). Men på et dypere nivå ser vi også at denne katteaktigheten spiller på komplekse metaforer som snikende oppførsel, ambivalens, egenrådighet, forræderi, men også som et emblem for majestetisk kongelighet. Rovner (2023, 226) hevder at Oz bevisst henspiller sin ungdomsroman *Panter ba-Martef* på en annen veldig kjent fortelling i Israel, nemlig «A Private and Very Awesome Leopard» av Yaakov Shabati, hvor fortellerstemmen veksler mellom barnlig naivitet og en moden, og etterpåklok, kommentarstemme. Liksom Proffi står på terskelen mellom barn og voksen, så skaper dette grepet en fordobling hvor man også skimter konturene av en stats, nemlig Israels, formative oppvekstfase. Nasjonalstaten sammenlignes med et rovdyr, med potensielt dødbringende kraft, som lur i dypet, i kjelleren. Statens voldelige og destruktive potensial lur i mørket,⁷ og denne kraften må temmes. Oz var aldri pasifist, men likevel den første kritiker av aggressiv maktbruk. Blant annet var han den første forfatteren som krevde at Israel skulle trekke seg ut av de 'okkuperte områdene'. Oz skaper i romanen en parallell mellom en barnlig uskyldighet og en naiv tro på nasjonalismens forente styrke, hvor rovdyrenes

⁶ Se Balaban 1993. Her finnes en grundig gjennomgang av hvordan tematikken mellom det dyriske og det edle ('*Between god and Beast*') blir utbrodert i Oz sine tidlige romaner.

⁷ Romanen *En panter i kjelleren* har flere hentydninger mot begrepet 'mørke', som også gjenopptas i Oz store verk *En fortelling om kjærlighet og mørke*.

doble semiotikk blir tydelig; nasjonalisme næres av en form for rovdyr-mentalitet. Her finner vi Proffis to kamerater, Ben-Hur (etter action-helten) og Chita Reznik ('Cheetah?'), som begge viser en gryende rovdyrmentalitet ved å dømme Proffi som forræder.⁸ Men som Rovner påpeker er Proffi «verken en militærhelt, slu dobbelt-agent, eller en panter i kjelleren» (2023, 246). Hvor flere kommentatorer er tilbakeholdne med å følge Oz sin fullverdige hyllest av forræderen (se Balaban 1993, Mazor 2002, og til dels Rovner 2023), kan man også snu på tittelen: kun en forræder, med panterens egenrådighet, tør å utforske sitt eget mørke, sin egen kjeller.

Legg merke til hvordan det i hovedsak er snakk om forræderen, og ikke forræderi, nettopp fordi det for Oz handler om konkrete, legemliggjorte personer (Quisling, Brutus, Judas). Derfor er det så viktig for bevegelser og grupper å stoppe og sanksjonere slike påfunn: «Den som stemples som forræder, er en forræder, og det var det. Det nytter ikke å forsvare seg.». For Oz er det et universelt poeng: «overalt og til alle tider». Og likevel, eller kanskje spesielt derfor, bærer Oz forræderi med seg som en æresutmerkelse. Det blir en kamp mellom gruppen og individet. Gruppens behov er å fastholde og bevare det bestående, og at alle marsjerer i takt. En som bryter med ideologien og normene, et medlem som gjør opprør, setter hele gruppens eksistensielle betingelser på spill. Derfor har apostasi, frafall, ofte blitt møtt med strenge straffer, endog til dødsstraff i noen sammenhenger.

For Oz, derimot, er forræderen en som handler med individualisme, mot og humanitet. Slik bruker Oz forræderi i en dobbelt retorisk vending; både som et virkemiddel for å de-stabilisere kjente nasjonalistiske troper, men også som en inngang for å restabilisere en ny form for humanisme som setter individets mot foran gruppens eksistensielle panikk. Men et vel så viktig retorisk virkemiddel i denne sammenhengen er hvordan Oz bruker litteratur som assosiasjon, hvor han gjennom litteraturen sømløst kan reise på tvers av ulike assosiative nivåer, ikke bare fra romanens kontekstuelle intervensjon under Oslo-avtalens polarisering til unnfangelsen av nasjonalstaten på 1940-tallet, men like effektivt hvordan han bruker det intime persongalleriet i ungdomsromanen til å fremstå både som fullverdige mennesker, men også ulike retoriske posisjoner for hvordan å forstå forræderi som fenomen, også innenfor familiens fire vegger. Gjennom det assosiative nivået kan Oz reise over tid og sted, men også skape emosjonelle bånd til karaktergalleriet i romanen. Samtidig brytes romanen med en moden stemme som peker på metafysiske glør i Proffis emosjonelle og sårbare streben med å bli stemplet som forræder.

⁸ Ben Hur er en direkte henvisning til storfilmen Ben-Hur (1959), som også behandler forræder-tematikken.

Metafysikk: En panter i familien

Da Amos forlot Jerusalem byttet han navn fra Klausner til Oz. Farens navn var Yehuda Arie Klausner, en middelmådig akademiker og bibliotekar, men bror av den langt mer berømte og sagnomsuste Joseph Klausner, professor i hebraisk og presidentkandidat i det første israelske valget i 1949 (som han tapte). Navnet hadde allerede status, makt og gav gjenklang i forventningshorisonten til en ung gutt. Slekten hadde opphav i Litauen (Vilnius) og Polen (Odessa), før de flyktet til Israel, noe som er utfyllende behandlet i den biografiske romanen *En fortelling om kjærlighet og mørke* (2004), et verk som både nasjonalt og internasjonalt vil bli stående som et litterært epos omkring staten Israels tilblivelse. Slekten tilhørte den sekulære høyresiden, men til tross for dette gikk Amos selv på en religiøs skole i barndommen (hvor slagordet 'blod og ild' ofte ble nevnt). Således gjorde ikke Amos Oz bare et opprør mot slekten, mot sine kjente familiemedlemmer, mot sin egen far, men også mot hele Jerusalem som messiansk idé, visjon og grunnstemning. Hans nye etternavn Oz kan oversettes med styrke eller mot.

Mens Oz sine portretter av ulike kvinneskikkelser har blitt behørig kommentert av flere forskere, har etter hvert hans opplevelse av morens selvmord da han bare var tolv år gammel fått en større rolle i tolkningen av hans mange romaner. Karen Grumborg hevder at selv om Oz skildrer forholdet til faren oftere og mer utfyllende, så er det «morens karakter og ånd som gjenoppliver hans tanker, lengsler og minner» (2010, 377). Til tross for avstanden, er det hun som er den potente kraften, og denne hjem søkingen destabiliserer de kjente og hjemlige rommene. Så er også *En panter i kjelleren* den første, og kanskje den eneste romanen, hvor Oz direkte skildrer trekantforholdet mellom ham selv og foreldrene, især moren. Hvor moren er sensitiv, romantisk og intoner seg på sønnens følelser, er faren den logisk rasjonelle motsats, som kommer med satiriske, belærende forelesninger uten tanke på sønnens følelsesmessige reaksjoner. At Proffi selv, senere i romanen, slår opp i ordboken, *encyklopedien*, for å forstå ordet «fornæder» er samtidig en hyllest av og ironisering over farens intellektuelle metoder. Er det da heller morens sentimentale forsvar – «den som elsker, er ingen forræder» – som er nøkkelen for å forstå forræderiets innerste vesen? I et avsnitt presser den eldre fortellerstemmen seg gjennom teksten for å dosere om forræderi:

Fornæderiets innerste vesen består ikke i at forræderen plutselig står opp og forlater den tette kretsen av trofaste og hengivne. Bare en overflatisk forræder gjør det. En dyp forræder, en som er forræder innerst inne, det er han som blir

værende midt i kretsen. I selve hjertet: Den som ligner mest på de andre, den som er mest implisert, den som hører mest til. Den som er mest lik de andre, enda mer enn de andre. Den som virkelig elsker dem som han forråder, for uten kjærlighet – hvilket forræderi? (Oz 1999, 117).

Oz er verken sin mor eller sin far, og han gjør opprør mot dem begge. Hvor moren prøver å beskytte sønnen, møte hans følelser, benekte anklagen – du er i deg selv uskyldig – så er faren på den andre siden anklageren, den moralsk rettskafne, den rettfærdige dommeren. Mange forskere, spesielt Balaban (1993) og Mazor (2002), påpeker at Oz trekker ut ulike motsetninger i dramaturgien, for så på mange måter å løse dem, nøste dem videre, og ikke minst vise hvordan de gjenoppstår og bukter seg i ulike kriker og kroker og i brennende busker. Svaret finnes ikke i encyklopedien, forræderiet er mer enn summen av dets synonymer. En tilfeldig forbipasserende kan aldri være en forræder, fordi han i kraft av å være tilfeldig ikke har noen tilknytning. Denne tilknytningen er en nødvendig bestanddel i forræderiet. Således må man snu morens parabel på hodet – forræderiet er avhengig av et etablert kjærlighetsforhold. Det er gjennom tilknytningen, kjærligheten om du vil, at forræderiet blir en mulighet. Uten kjærlighet, intet forræderi. Forræderiet er alltid et opprør, men for å kunne kalle seg en forræder må det kjærlighet og tilknytning til. Oz har flere ganger ytret at han bærer forræderianklager som en æresutmerkelse (El-Hussari 2019, 392).

I sin korte essaysamling *Hvordan helbrede en fanatiker* siterer han like gjerne hele det første kapittelet av *En panter i kjelleren*, som jeg siterte fra i begynnelsen, før han videre kommenterer innholdet i dybden:

Senere i romanen finner leseren kanskje ut at moren tar totalt feil: Kun den som elsker, kan bli en forræder. Forræderiet er ikke kjærlighetens motsetning, men en av dens mange muligheter. En forræder er den, tror jeg, som forandrer seg når andre verken kan eller vil forandre seg, som hater forandringen og ikke kan forstå den, selv om de alltid forsøker å få sine medmennesker til å forandre seg. Fra en fanatikers synsvinkel er enhver som forandrer seg med andre ord en forræder. Og det er ikke noe greit å velge mellom å være en fanatiker eller forræder. I en viss forstand er man fra fanatikerens ståsted forræder, dersom man ikke også er fanatiker. Jeg har truffet mitt valg som det fremgår av *En panter i kjelleren* (Oz 2005, 20–21).

Avsnittet kan leses som en mytologisk kamp mellom forræderi og fanatisme. På den ene siden ser man de politiske resonansene, hvor forræderi er et produkt av fanatismens virkemidler og logikk – bare meg og bare mitt. Forræderi er på den andre siden

en mulighet ved tilknytning og kjærlighet, en følelse, en handling, rasjonell eller irrasjonell, og i de fleste av romanene til Oz en kroppsliggjort erfaring. Nettopp her ligger kraften i *En panter i kjelleren*, hvor lille Proffi går fra barn til voksen ved å skjønne forræderiets underliggende karakter. Forræderiet har et humanistisk potensial, hvor det å se ‘den andre’ som et helhetlig menneske står i motsetning til å se på dem som en fiende, en funksjon. Mens forræderiet forutsetter tilknytning, og således er en av mulighetene som springer ut fra kjærligheten, er en forræder dypest sett ‘en som forandrer seg’. En fanatiker har ikke et eksistensielt problem med sine fiender, de er gjensidig avhengig av hverandre for å kunne opprettholde sitt eget verdensbilde. Forræderen, derimot, er ur-fienden. Forræderen er den som truer hele verdensbildet, som kan få det til å kollapse, den som svikter i det dypeste, eller som faren påpeker: «Han er mer foraktelig enn en morder» (Oz, 1999, 8). I den korte ungdomsromanen ligger det metafysiske nivået, hvordan forstå forræderiets grunnstrukturer, som åpne glør, og dette nivået har Oz utforsket både litterært og faglig også i kjølvannet av *En panter i kjelleren*.

Etterspill: Forræder, Panter, Judas, Acher, osv.

En panter i kjelleren er en ungdomsroman, men også en ungdomsroman hvor Amos Oz stadig forsnakker seg som en voksen. Samtidig er det en oppvekstroman, hvor han skildrer et liv som ligner sitt eget, fra sin egen barndom i Jerusalem, i Tel-Azra skogen, og sine første blikk av en moden jente, Yardena.⁹ På finurlig vis bemerker Proffi hvordan den opprinnelige graffitien på veggen – PROFFI BOGED SHAFEL – har en liten skrivefeil, hvor *boged* (forræder) også kan leses som *boger* (voksen). Det er gjennom å bli kalt, og faktisk bli, en forræder at lille Proffi våkner fra barndommens uskyldighet og blir en voksen. Kaplan bruker selv *En panter i kjelleren* som et metodologisk unntak for å forstå resten av Oz sine politiske skrifter og selvbiografiske utleveringer, nettopp fordi den er en fortettet gjenfortelling av egen barndom, hvor forræderi både er et eksplisitt og implisitt tema gjennom fortellingen (Kaplan 2007, 123). Ved skrivefeilen fra *boged* (forræder) til *boger* (voksen) hevder lille Proffi at kameraten Chita har «begått en balaam», noe han videre oversetter med at «en forbannelse blir til en velsignelse». Oz bruker det retoriske prinsippet *paradiastole*, hvor man gjør noe heslig til noe vakkert, og transformerer begrepet

⁹ Yardena er en karakter vi møter på i flere av Oz sine skjønnlitterære verk, både i *Min Michael* (1978), som en potensiell elskerinne for Hannahs ektemann Michael Goonen, i *En panter i kjelleren* som en eldre og forførerisk, men uoppnåelig, nabo jente som introduserer Proffi for voksenlivets hemmeligheter, og til slutt i *Judas* (2018[2014]), hvor hovedperson Shmuel er i kjærlighetssorg etter å ha blitt forlatt av Yardena. Yardena har også en seksualisert rolle i en av historiene i *Historier fra et landsbyliv* (2013).

forræder fra å handle om en vederstyggelighet, til å bli en vesentlig, om ikke nødvendig del, av det å bli en fullverdig humanist. Det ligger altså en dyp humanisme i forræderiet, ved at man setter mennesket før ideologien.

Hva satt jeg igjen med? Bare en liten bibel på hebraisk og engelsk som jeg hadde fått av ham [sersjant Dunlop], og den har jeg beholdt til denne dag. Det er en bibel som jeg ikke under noen omstendigheter kunne ta med i timen, for den inneholdt også Det nye testamentet, som etter hva herr Gihon sa, var en antijødisk bok (men jeg leste den og fant, blant annet, historien om forræderen Judas) (Oz 1999, 119).

På sett og vis gir Oz allerede her i 1995 (utgitt i 1999 på norsk) et frempek på hvilke senere verk som skal komme, og i 2014 (2018 på norsk) gav han ut sin siste roman, *Judas*, som også forfølger tematikken rundt forrædere, og ikke minst Judas sin rolle som den legemliggjorte forræderen (se Hagen og Hertzberg 2023). I essaysamlingen *Jews and words* (2012) forteller Oz, og hans datter Fania Oz-Salzberger om den skriftlærde Elisha ben Abuya, som til tross for sin store lærdom i Torah ble en frafallen fra tradisjonen (se side 17 og 124). Likevel ble hans lærdom inkorporert i Talmud, men da ikke under eget navn, men som Acher, ‘den andre’. Ikke navngitt, men heller ikke glemt for sitt frafall. Tradisjonen måtte beskyttes mot hans innflytelse, og spesielt det utilgivelige valget om å forlate sin innerste krets til fordel for en annen retning. Oz argumenterer heller for at opprøret mot tradisjonen og autoritetene bringer verden videre, men tviholder likevel på at de religiøse fortellingene fortsatt har betydning: «We are the atheists of the book» (Oz og Oz-Salzberger 2012, 42).

I romanen *Judas* utvider Oz horisonten for hvordan forræderi kan forstås langs ulike spor. På mange måter er *Judas* en speilroman til *En Panter i kjelleren*, da begge bøkene på ett nivå utforsker sammenhengen mellom personlige merkelapper som forrædere, med et dypere bakteppe opp mot nasjonalstaten Israels tilblivelse. Samtidig rommer *Judas* en metafysisk dimensjon som det bare hintes til i *En panter i kjelleren*. Romanens hovedperson, Shmuel Ash, forsker på Judas-fortellingen, og Oz bruker dette som en parabel på hvordan jødene som religiøs gruppe og tradisjon vedvarende har blitt definert som ‘den andre’ i europeisk historie, og hvilke former for diskriminering og forfølgelser dette har ført til gjennom historiens gang. Samtidig, slik det ofte er i de ozske litterære universene, sliter Shmuel Ash med sine egne personlige relasjoner, og boken spinnest rundt et personlig trekantdrama hvor alle karakterene på ulikt vis bærer på sine egne byrder av forræderi, hvor man enten har blitt forrådt, eller selv blitt stemplet som en forræder. Hvor *En panter i kjelleren* er

en optimistisk ungdomsroman om forræderiets humanistiske potensial, så er *Judas* en lavmælt fortelling, en *visne-hen*-roman, om hvordan tre ulike karakterer alle bærer på personlige byrder i skyggene av forræderi. Slik følger Oz sitt livslange prosjekt om forræderi langs flere akser, det politiske, det gruppebaserte, det individuelle, i de personlige relasjoner, og innenfor religionens metafysiske grunnlag.

Litteratur, retorikk, religionskritikk: Mellom forræderi, fanatisme og humanisme

Utgangspunktet for denne teksten var å fremheve fire retorisk-affektive orienteringer som Amos Oz benytter seg av i *En panter i kjelleren*. Vi har sett på romanen som; 1. en intervensjon i ordskiftet i kjølvannet av Oslo-avtalen, 2. integrasjon av individet i den kollektive fortellingen om nasjonen Israel, 3. hvordan de assosiative lagene rundt forræderi springer fra storpolitikk, til religionshistorie og til familie-intim dyneløfting, til det metafysiske nivået (4.) hvor forræderi blir en merkelapp for å skille mellom humanisme og fanatisme, hvor forræderen er den legemliggjorte ur-fienden. Hvordan bruker Oz litteratur som retorisk virkemiddel for å forstå forræderi som fenomen?

Handler romanen egentlig om religionskritikk? Svært lite av romanens handlingsforløp handler om religion direkte, med unntak av noen samtaler i boken mellom sersjant Dunlop og Proffi hvor de diskuterer Det gamle testamentet. Samtidig vil enhver leser, både i Israel og i verden ellers oppfatte boken som grunnleggende religionskritisk. Jeg vil hevde at bokens historiske kontekst, som en intervensjon til Oslo-avtalen i 1993, og dens assosiative lag som omhandler fanatisme og humanisme, i sin helhet viser at boken har en klar religionskritisk brodd. Denne religionskritikken handler ikke om sannhet eller gud, men på et mer grunnleggende nivå hvordan grupperinger, herunder både religion, politikk og ideologier, skaper fiendebilder for å opprettholde sin eksistens. Dette er velkjente poenger, spesielt blant ‘middelhavshumanistene’, og en vanlig kritikk av religion så vel som ideologier, for å skape polarisering og mot-grupper. Oz sitt unike bidrag innenfor denne sjangeren er å utvide og forstå betydningen av hvordan polarisering og fanatisme skaper distinkte utstøtelsesmekanismer, ikke minst ved å erklære de som samarbeider med motparten som ‘forrædere’. Som karakteren Ben Hur forklarer under rettsaken i boken: «Å elske fienden, Proffi, det er toppen av forræderi» (Oz 1999, 63). Slik bruker Oz forræderiet som en retorisk fordobling av grunnstemningene kjærlighet og mørke: Som opprørets første beveger er forræderen den som tar et oppgjør med fa-

natismens åk, deres konstante svart-hvitt tenkning, med å møte 'den andre' med et menneskelig blikk og forståelse. Oz viser oss at å bryte ut av fanatismens rigide verdensbilde har en omfattende kostnad, ved å bli utstøtt, utfrysning og kalt forræder. Alt dette fordi man er villig til å møte den andre ansikt til ansikt, og slik forandre seg og sine synspunkter. I dypt polariserende konflikter er sann humanisme ofte kostbart. «Den som stemples som forræder, er en forræder, og det var det. Det nytter ikke å forsvare seg». Samtidig er forræderen for Oz dypt forbundet med tilknytning, kjærlighet og humanisme. I oppvekstromanen er søkelyset på forræderiets humanistiske potensial, og Oz ønsker selv å «begå en balaam», altså å gjøre en forbannelse (det å bli kalt forræder) til en velsignelse («jeg vil bære det som en æresutmerkelse»).

Mens det å kunne se det menneskelige hos fienden er en åpning til et mer humanistisk verdenssyn, så skildrer Oz hvordan denne øvelsen kan by på nye problemer. Proffis vennskap med sersjant Dunlop er ikke uskyldig, men en mulig eksistensiell trussel. Dette kan gi nye momenter for hvordan vi forstår begrepet retorisk medborgerskap som normativ og deskriptiv størrelse. Det å gå imot sin egen gruppe til fordel for fienden er i mange sammenhenger gjenstand for sosiale sanksjoner, utfrysning og gjengjeldelse. Å bryte med fiendebilder som finnes i bestemte grupper kan gi høye sosiale kostnader for den enkelte, og Oz sine perspektiver kan kaste lys over gruppedynamikker man finner både innenfor religion, sekter, politiske grupper og ideologier, spesielt i polariserte omgivelser. Retorisk medborgerskap er ikke slik at alle posisjoner er av lik og samme verdi, men noen posisjoner er mer utsatt og gjenstand for større risiko enn andre. I kontekster med høy grad av polarisering og fiendebilder er 'forræderen' en slik posisjon.

Hvordan gir så litteratur som retorisk virkemiddel en ny dimensjon til å forstå forræderi? Flere av passasjene omkring forræderi blir av Oz gjenbrukt både i litteratur og i essays, så hvilken effekt gir det å behandle dette litterært? Mazor (2002) hevder Oz sin doble fortellerstemme, den barnlige og den modne, gir en dynamisk innfallsvinkel til hvordan oppvekstromanen kan leses på flere nivåer som hele tiden sparrer mot hverandre. Denne perspektivrikdommen, det å åpne opp for ulike stemmer men samtidig skape et følelsesmessig engasjement for karakterene og fortellingen, bidrar til at litteraturen treffer på et følelsesmessig og ikke bare på et rasjonelt plan. Mens hans kronikker og essays fortrinnsvis fungerer som intervensjon og integrasjon, og hans mer filosofiske artikkelsamling (med datteren Fania Oz-Salzberger) *Jews and Words* (2012) fungerer på det metafysiske nivået, er det litteraturens assosiative potensial som skaper flest retorisk-affektive orienteringer. Romanens sammensatte karaktergalleri speiles mot en dobbel historisk kontekst (1947 vs. 1993, eventuelt

trippel om vi tar med 2022–2025), en ung gutts oppvekst, et lands tilblivelsesprosess, individet mot gruppen, og vi ser hvordan romanen vever lag på lag med komplekse assosiasjoner inn i fortellingen. Mens stemningen i ungdomsromanen *En panter i kjelleren* er en slags ‘håpefull humanisme’, skildrer Oz forræderiet gjennom en slags resignert bitterhet, som en visne-hen roman, i hans siste verk *Judas*.

Siden 1980-tallet har skillelinjene mellom religiøse, herunder ultra-ortodokse, og venstre-orienterte sekulære i Israel blitt mer og mer polarisert, og våren og sommeren 2023 var det store opptøyer og demonstrasjoner mot Benjamin Netanyahu og hans regjering foreslåtte innskrenkning av rettsvesenets muligheter for å intervenere i politiske anliggender.¹⁰ Konflikten mellom Israel-Palestina har siden den gang ytterligere eskalert, både med et voldelig terrorangrep fra Hamas 7. oktober 2023, og en militær og politisk inngripen fra Israel som flere internasjonale aktører betegner som folkemord. Det er mange meninger om Oz sitt forfatterskap innad i Israel, og hans ettermæle har nok en renere klang internasjonalt. Samtidig vil hans romaner, artikler og essays alltid være en kilde til å forstå grunnstemningene og dynamikkene som utfoldet seg i Israel i statens formative periode. Slik setter ungdomsromanen *En panter i kjelleren* mange aktuelle problemstillinger til debatt for hvordan handlingsrommet for retorisk medborgerskap kan utvikle seg, spesielt når totalitære tendenser i politikken får større gjennomslagskraft.

Litteratur

- Alter, Robert. 2023. *Amos Oz: Writer, Activist, Icon*. New Haven: Yale University Press.
- Asscher, Omri. 2021. «The American Oz: Notes on translation and reception.» *Journal of Israeli History* 38 (2): 303–327.
- Balaban, Avraham. 1993. *Between God & Beast: An Examination of Amos Oz's Prose*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Bernard, Anna. 2013. *Rhetorics of belonging: Nation, narration and Israel/Palestine*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Bleach, Anthony C. 2003. «Hooray for Hollywood: The Creation of an Israeli National Identity in Amos Oz's 'Panther in the Basement'.» *Literature/Film Quarterly* 31: 50–56.
- Cohen, Asher og Bernard Susser. 2000. *Israel and the Politics of Jewish Identity*. London: The John

¹⁰ Denne teksten ble sendt inn i august 2023, altså før Hamas sitt angrep i oktober 2023, og den påfølgende krigføringen i Gaza. Jeg syntes den politiske retningen i Israel var bekymringsfull allerede før høsten 2023, som det fremgår av teksten min, men hovedpoenget mitt med denne teksten var opprinnelig å depolitisere og allmenngjøre romanen *En panter i kjelleren* utover dens israelske kontekst. Romanen har fått en fornyet aktualitet i lys av konflikten, og da står jeg igjen med valget om å omskrive teksten til gjeldende politiske kontekst, eller gi den et historisk forbehold. Mitt valg er å ta et historisk forbehold om at teksten ble skrevet i 2022, og heller la leserne selv dra eventuelle slutninger til den politiske konteksten etter august 2023. Artikkelen ble ikke utformet som et aktualitetsinnlegg, men som et forsøk på å se de historiske og metafysiske linjene bak Oz sin tenkning, poenger som jeg mener har fått økt relevans i lys av de siste årenes hendelser.

Hopkins University Press.

- Dubnov, Arie. 2021. «Introduction: Amos Oz' two pens.» *Journal of Israeli History* 38 (2): 233–258.
- Dubnov, Arie (red.). 2023. *Amos Oz's Two Pens: Between literature and politics*. London: Routledge.
- El-Hussari, Ibrahim A. 2019. «Amos Oz in A Tale of Love and Darkness: An Anachronistic Call for a Dialogue with the Palestinian Other.» *Humanities and Social Sciences Review* 9 (1): 383–394.
- Felski, Rita. 2008. *Uses of literature*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Grumberg, Karen. 2010. «Of Sons and (M)others: The Spectropoetics of Exile in Autobiographical Writing by Amos Oz and Albert Cohen.» *Prooftexts* 30: 373–401.
- Grumberg, Karen. 2021. «The greatness of smallness: Amos Oz, Sherwood Anderson, and the American presence in Hebrew literature.» *Journal of Israeli History* 38 (2): 275–301.
- Hertzberg, Michael. 2022. «Plutselig, religionskritikk: Forvirring, forstyrrelser og avvik hos Etgar Keret.» *Replikk* 52 (vår 2022).
- Hagen, Fredrik Stenhjem og Michael Hertzberg. 2023. «En siste dans med Judas: Forrædersk religionskritikk hos Amos Oz.» *Kirke & Kultur* 128 (2): 155–169.
- Kaplan, Eran. 2007. «Amos Oz's «A Tale of Love And Darkness» and the Sabra Myth.» *Jewish Social Studies* 14 (1): 119–143.
- Kaplan, Eran. 2020. «Amos and the politics of identity: A reassessment.» *Journal of Israeli History* 38 (2): 259–274.
- Keret, Etgar. 2017. *Sju gode år*. Oslo: Cappelen.
- Mazor, Yair. 2002. *Somber Lust: The Art of Amos Oz*. Albany: State University of New York Press.
- Ohana, David. 2021. «Amos Oz: A humanist in the darkness.» *Journal of Israeli History* 38 (2): 329–348.
- Oz, Amos. 1978. *Min Michael*. Oslo: Gyldendal.
- Oz, Amos. 1981. *Eventyr i Jerusalem*. Oslo: Gyldendal.
- Oz, Amos. 1999. *En panter i kjelleren*. Oslo: Pax Forlag.
- Oz, Amos. 2004. *En fortelling om kjærlighet og mørke*. Oslo: Pax Forlag.
- Oz, Amos. 2005. *Hvordan helbrede en fanatiker*. Oslo: Arneberg Forlag.
- Oz, Amos. 2006. *Plutselig i skogens dyp*. Oslo: Arneberg Forlag.
- Oz, Amos. 2009. *Den svarte boksen*. Oslo: Arneberg Forlag.
- Oz, Amos og Fania Oz-Salzberger. 2012. *Jews and words*. London: Yale University Press.
- Oz, Amos. 2013. *Historier fra et landsbyliv*. Oslo: Arneberg Forlag.
- Oz, Amos. 2016. *Judas*. Oslo: Arneberg Forlag.
- Oz, Amos. 2017. *Where the Jackals Howl*. London: Vintage.
- Oz, Amos. 2019. *Dear Zealots: Letters from a Divided Land*. Boston: Mariner Books.
- Pinsker, Shachar. 2006. «And suddenly we reached God? The construction of 'religious' and 'secular' in Israeli literature.» *Journal of Modern Jewish Studies* 5 (1): 21–41.
- Rovner, Adam. 2023. «Cat People: Coming of Age in Mr. Levi and *Panther in the Basement*.» I *Amos Oz: The Legacy of a Writer in Israel and Beyond*, redigert av Ranen Omer-Sherman. New York: Suny Press.
- Shemtov, Vered Karti. 2021. «'Now we shall reveal a little secret': First person plural and lyrical

- fluidity in the works of Amos Oz.» *Journal of Israeli History* 38 (2): 349–367.
- Stahl, Neta. 2021. «‘Like a cow gave birth to a seagull’: Amos Oz, Yoel Hoffmann and the birth of *The Same Sea*.» *Journal of Israeli History* 38 (2): 369–387.
- Stavans, Ilan. 2021. *Jewish Literature: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Wheatly, Natasha. 2010. «‘It is the hunter and you are the harpooned dolphin’: Memory, writing, and Medusa—Amos Oz and his Women.» *Jewish Quarterly Review* 100 (4): 631–648.
- Wirth-Nesher, Hana. 1978. «The Modern Jewish Novel and the City: Franz Kafka, Henry Roth, and Amos Oz.» *Modern Fiction Studies* 24 (1): 91–109.

English abstract

In the young adult novel *Panther in the Basement*, we meet Proffi and his peers who form an underground movement in 1947 to drive the British out of Jerusalem. When it is discovered that Proffi has befriended a British soldier, his comrades bring him to trial for treason. For Israeli author Amos Oz, this episode creates a lifelong relationship with traitors, which he links to affiliation, rebellion, and humanism. In this text, I aim to highlight four rhetorical-affective orientations employed by Oz in *Panther in the Basement*: i. literature as intervention (in relation to the Oslo Accords in 1993), ii. literature as integration (narratives about the nation-state of Israel), iii. literature as association (Proffi’s personal betrayal), and iv. literature as metaphysics (the traitor as the embodied primal enemy). While Mediterranean humanist Albert Camus has explored alienation in literature, Oz seizes upon treason as a gateway to the human experience and the conflict between the collective and the individual. Treason becomes a badge of honor – a means to comprehend the distinction between fanaticism and humanism.

Keywords: Treason, traitors, criticism of religion, humanism, fanaticism